

УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ КОНСЕРВАТИЗМУ В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ

Проведено аналіз застосування принципу консерватизму в обліковій політиці підприємств. Розглянуто управлінські аспекти застосування концепції консерватизму. Проведено аналіз критики облікового консерватизму, запропоновано диференційований підхід до його застосування в обліку

Постановка проблеми. В українській НСБО, в результаті її остаточного реформування, з'являються нові ринкові механізми, які відкривають нові напрями розвитку бухгалтерського обліку. Одним із таких механізмів є облікова політика на рівні підприємства. Даному питанню в останні роки присвячена значна кількість публікацій вітчизняних науковців, а також і дисертаційні дослідження (Т.В. Барановська, П.Є. Житний, С.М. Міщенко).

Однак, не зважаючи на це, застосування облікової політики в діяльності підприємств зумовлює виникнення невіршених питань в суміжних сферах бухгалтерського обліку. Так, дослідниками взагалі не приділяється увага питанню співвідношення принципів бухгалтерського обліку з механізмом облікової політики, зокрема, принципом консерватизму (обачності).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання консерватизму в бухгалтерському обліку в своїх дослідженнях розкривали вітчизняні вчені та дослідники – Ф.Ф. Бутинець, Б.І. Валуєв, С.Ф. Голов, Н.М. Малюга, О.М. Петрук, А.В. Рабшук, російські вчені – С.М. Бичкова, М.І. Кутер, С.С. Лунсєв, Ж.Г. Міхалева, В.В. Патров, М.Л. Пятюв, Я.В. Соколов, Т.О. Терентьева, А.Н. Хорін, а також зарубіжні дослідники – С. Басу, Р. Болл, В.Х. Бівер, Р. Вереккіа, Р.М. Бушман, Дж. Готті, В. Гуей, К.Т. Дівайн, С.П. Котарі, Х.М. Лара, Дж.А. Ольсон, Дж.Д. Пьотроскі, П.Ф. Поуп, С.Дж. Райан, Р.Р. Стерлінг, Р.Л. Уоттс та ін.

Метою дослідження є визначення ролі облікового консерватизму при реалізації облікової політики підприємства та удосконалення методики його застосування.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Взаємозв'язок облікової політики та консерватизму в поглядах вчених. Згідно Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні", ст. 1, облікова політика – сукупність принципів, методів і процедур, що використовуються підприємством для складання та подання фінансової звітності. Згідно ст. 8, п. 5, цього ж закону підприємство самостійно визначає облікову політику підприємства [10]. Відповідно на рівні підприємства з'являється можливість самостійного вибору методів і процедур ведення бухгалтерського обліку. Це зумовлює можливість використання альтернативних варіантів ведення бухгалтерського обліку і одержання відмінних результатів, навіть за наявності однакових фактів господарської діяльності. Як зазначає з цього приводу О.А. Заббарова [9, с. 200] за таких умов бухгалтери мають можливість зайняти активну позицію в управлінні бізнесом, оскільки вони одержали право вибору з допустимих нормативними документами варіантів оцінки і обліку фактів господарської діяльності.

Механізм облікової політики до української методології був запозичений із МСФЗ, де до формування облікової політики висувались певні вимоги. Так, у МСБО 1 "Розкриття облікової політики", переглянутому у 1994 р., в. п. 5, зазначалося, що при виборі та застосуванні відповідної облікової політики необхідно керуватися принципами обачності, превалювання сутності над формою та суттєвості [43]. Вже у редакції стандарту 1997 р. у п. 20 було визначено, що слід розробляти таку облікову політику для забезпечення подання у фінансових звітах інформації, яка є доречною і достовірною, де однією із характеристик достовірності визначено обачність [43].

У виданні МСБО 1 у 2008 р. вже були включені зміни від вересня 2007 р., за якими правила стосовно вибору та впровадження облікової політики за відсутності конкретної вимоги встановлюються МСБО 8 "Облікові політики, зміни

в облікових оцінках та помилках" та дублюють положення МСБО 1 видання 1997 р.

Обачність в системі МСФЗ виступає певним обмеженням у здійсненні облікової політики на рівні підприємства. Це ж можна і сказати про роль принципу обачності в Україні, який визначений ст. 4 Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні": обачність – застосування в бухгалтерському обліку методів оцінки, які повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства [10]. Тому кількість методів, які можуть бути використані, за умов дотримання облікового консерватизму буде набагато меншою, оскільки значна частина методів оцінки активів і зобов'язань, доходів і витрат не може бути використана через їх невідповідність консерватизму.

Так, доц. О.А. Лаговська провела розрахунок варіативності фінансового результату залежно від обраної облікової політики підприємства шляхом застосування морфологічної матриці, використовуючи основи теорії ймовірності. В результаті дослідження автором було визначено, що кількість можливих варіацій фінансового результату становить 622080 варіантів [15, с. 113-114]. Однак такі розрахунки, на нашу думку, є недостатньо точними, оскільки не враховують застосування принципу консерватизму в обліку. Доведемо нашу гіпотезу на прикладі методів нарахування амортизації.

Для амортизації малоцінних необоротних матеріальних активів (П(С)БО 7 "Основні засоби", ст. 27), слід використовувати метод, за яким амортизація нараховується у першому місяці використання об'єкта в розмірі 100 відсотків його вартості, оскільки, дотримуючись принципу обачності, необхідно вибрати той метод, який би не завищував оцінку доходів підприємства. А використовуючи інший метод (амортизація нараховується у першому місяці використання об'єкта в розмірі 50 відсотків його вартості, яка амортизується, у місяці їх вилучення з активів (списання з балансу)), ми завищуємо доходи звітного періоду, тобто цей метод завжди є менш консервативним.

Для амортизації необоротних активів у П(С)БО 7 "Основні засоби", ст. 26, передбачено 6 методів амортизації основних засобів. За принципом обачності слід використовувати той метод, який забезпечує незавищення доходів, тобто передбачає списання більшої кількості витрат в даний момент часу. Використовуючи розроблену Я.В. Ошмаріним комп'ютерну програму для планування амортизаційних відрахувань в середовищі "MS Access", можна встановити, що неможливо точно визначити метод, який забезпечує списання найбільшої кількості витрат в даний момент часу. Це пояснюється різними параметрами та умовами розрахунку амортизаційних відрахувань по конкретних об'єктах, які використовуються для підстановки у формули розрахунку (рис. 1)¹.

¹ Ще стародавні математики (Евклід, Архімед) прагнули пізнати "саму суть" явища ставили математичні задачі. Враховуючи проведені емпіричні дослідження нами було встановлено, що залежно від параметрів об'єкта на який нараховується амортизація (первісна вартість, ліквідаційна вартість, строк корисної експлуатації), найбільша сума витрат, яка буде нарахована в даний момент часу буде різною. Тобто той метод, який є найконсервативнішим, буде залежати саме від цих параметрів. Тому для дотримання принципу консерватизму бухгалтеру необхідно провести розрахунок амортизації за всіма методами і тоді обрати найконсервативніший. Для полегшення роботи бухгалтерів і швидкого визначення найконсервативнішого методу, на нашу думку, доцільно розробити параметричну модель, яка і "дозволить визначити саму суть" консерватизму. Для цього необхідно розв'язати поставлену бухгалтерську екстремальну задачу.

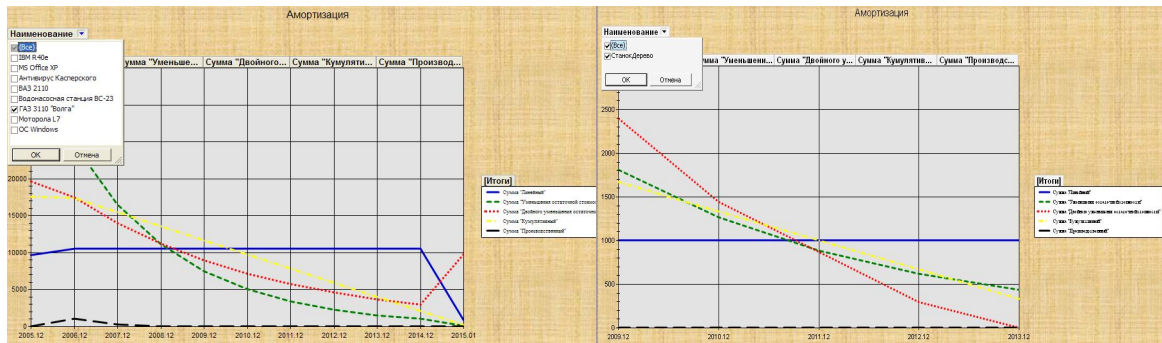

Рис. 1. Графіки зміни суми амортизаційних відрахувань за різними методами нарахування амортизації основних засобів для об'єктів "ГАЗ 3110 "Волга" та "Станок Дерево"

Таким чином, за умов дотримання принципу консерватизму, кількість можливих варіантів ведення бухгалтерського обліку буде набагато меншою, оскільки сума амортизаційних відрахувань, яка нараховуватиметься за прямолінійним методом завжди буде меншою ніж за прискореними методами. Вищенаведене також стосується й інших варіантів ведення обліку, виділених в матриці.

Принцип обачності (обліковий консерватизм) є відповідним обмеженням або "захисним бар'єром", який зумовлює необхідність вибору такого альтернативного варіанту із встановлених П(С)БО, який запобігатиме заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства. Тобто такого варіанту, який передбачає списання більшої суми витрат або меншої суми доходів чи відображення більшої вартості зобов'язань і меншої вартості активів на даний момент часу.

Однак вітчизняні і зарубіжні дослідники (Т.В. Барановська, А.Н. Гомбоєва, Є.Є. Лялькова, С.М. Міщенко, Т.А. Залишкіна) визначають облікову політику як певний інструмент для реалізації різноманітних цілей, без зазначення існування такого обмеження, яке істотно звучить можливості облікової політики.

Так, Т.В. Барановська зазначає, що облікова політика підприємств може відігравати значну роль у становленні власників як реального апарату влади на підприємстві, як інструмент організації бухгалтерського обліку та внутрішньогосподарського контролю на підприємстві відповідно до його інтересів [2, с. 14]. С.М. Міщенко зазначає, що облікова політика є інструментом податкового планування, резервом підвищення ефективності діяльності банку, управління його фінансовими ресурсами [17, с. 18].

Доц. Є.Є. Лялькова пише, що однією з основних переваг, яку одержують господарючі суб'єкти від використання облікової політики для цілей управлінського обліку є зростання їх конкурентоздатності завдяки організації внутрішньофірмового управління на базі спеціальним чином підготовленої, структурованої оперативної інформації [17, с. 21]. Облікова політика є інструментом підвищення конкурентоздатності господарюючого суб'єкта.

Залишкіна Т.А. [11, с. 17-18] виділяє наступні напрями використання облікової політики:

- інструмент управління затратами, фінансовими результатами, значенням статей звітності і фінансовим станом;
- інструменту правління обсягом нарахованих податків;
- дієвий інструмент практичного розв'язання протиріч нормативних актів з бухгалтерського обліку;
- інструмент уніфікації облікових процедур і зниження їх трудомісткості.

Автор також виділяє чотири цілі формування облікової політики, виконання яких забезпечує підвищення ефективності її використання: раціоналізація грошових

потоків, зниження трудомісткості обліку, формування привабливої звітності, наближення до МСФЗ.

Гомбоєва А.Н. [6, с. 9] хоча і зазначає про необхідність дотримання принципів обліку, зокрема, принципу обачності, однак, в той же час зазначає, що облікова політика є важливішим інструментом оптимізації податкового навантаження підприємства.

Грібанова О.В. в дисертації "Організація і методика аудиторської перевірки змін облікової політики аудиторської особи" [7], досліджуючи особливості змін облікової політики та розкриваючи питання експертизи облікової політики в процесі аудиторської перевірки не зазначає про необхідність перевірки відповідності обраних методів і способів принципу консерватизму.

В нашому дослідженні "Креативний облік в національній системі бухгалтерського обліку"² ми умисно абстрагувались від дотримання принципу консерватизму при реалізації облікової політики підприємства, що дозволило виділити новий напрям обліку – умовно-креативний облік³. При дотриманні принципу консерватизму, використання інструментів умовно-креативний обліку виявляється неможливим, що також і унеможливує здійснення маніпуляцій в бухгалтерському обліку.

Проведений вище аналіз досліджень авторів дозволяє визначити, що науковці не розкривають значення принципу консерватизму при формуванні облікової політики підприємства. Вищенаведене також підтверджує С.Г. Чадаєв, який зазначає, що необхідно упорядкувати практику застосування концепції обачності, визнаючи разом з тим, що ця діюча норма, хоча і застосовується в бухгалтерському обліку, але не так повно і послідовно, як хотілось би [24, с. 72-73]. Також вченими не приділяється достатня увага дослідженню питань контролю зміни облікової політики та, зокрема, дотримання принципу обачності при її формуванні.

Напрями здійснення бухгалтерських маніпуляцій. В умовах існування альтернативних методів і способів ведення обліку існує можливість маніпулювання обліковими даними та фінансовою звітністю в межах чинного законодавства.

Х. Столови та Г. Бретон виділяють наступні напрями маніпуляцій управлінців підприємства (рис. 2).

² Див. Легенчук С.Ф. Креативний облік в національній системі бухгалтерського обліку // Міжнародний збірник наукових праць. Теорія та методологія бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Випуск 2(14) – 2009.

³ Це було продиктовано існуванням тенденції "викорінення" консерватизму зі складу принципів бухгалтерського обліку в МСФЗ, на які орієнтуються національні П(С)БО. Свідченням цього є те, що консерватизм (обачність) в МСФЗ поступово був переведений із принципів до однієї із характеристик достовірності інформації, що подається у фінансових звітах.

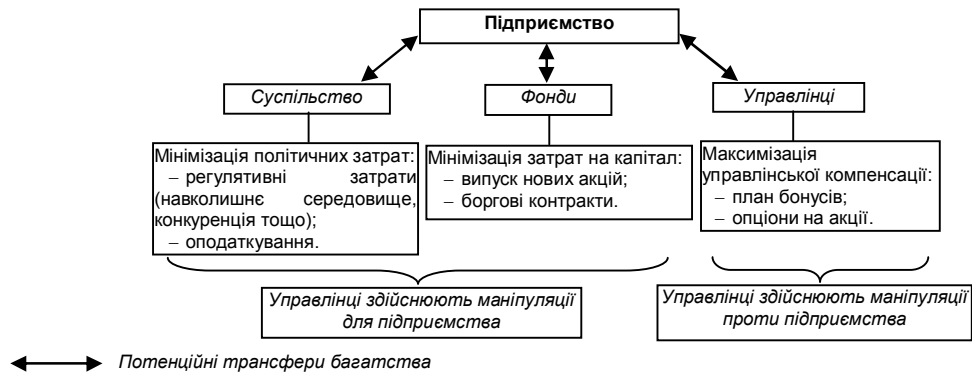

Рис. 2. Принципи бухгалтерських маніпуляцій за Х. Столови та Г. Бретонем [50, с. 34]

Під бухгалтерською маніпуляцією проф. Х. Столови та Г. Бретон розуміють використання управлінських дій для здійснення бухгалтерського судження чи для проектування угоди з метою впливу на можливість трансферу багатства між підприємством і суспільством (політичні затрати), фондами (затрати на капітал) чи управліннями (компенсаційні плани) [50, с. 3]. Автори виділяють два напрями маніпуляцій – для підприємства і проти підприємства, з метою захисту власних інтересів. Користувачами облікової інформації про стан та результати діяльності підприємства, які вводяться в оману в результаті маніпуляцій в першому випадку є суспільство та інвестори, в другому випадку – управлінці.

Один із класиків теорії управління А. Файоль, визначаючи управління, виділяв його функції, які знаходяться в тісному взаємозв'язку одна з одною. Однією із таких функцій є облікова функція, основу якої складає бухгалтерський облік і статистика. Як пише А. Файоль “це орган зору підприємства. Ця функція повинна давати підприємству можливість знати, які ним досягнуті результати, і куди воно рухається. Вона повинна давати повні, ясні і точні відомості стосовно економічного стану підприємства” [4, с. 9].

Враховуючи вищевказану тезу (облік – орган зору підприємства) в умовах використання технології умовно-креативного обліку⁴ можна стверджувати, що бухгалтерський облік перетворився на пристрій, який дозволяє залежно від бажання управлінця викривляти ту реальність, яка представляється перед поглядом спостерігача. За наявності вмінь та бажання бухгалтера і керівництва підприємства існує можливість здійснювати облікові маніпуляції, внаслідок чого спостерігач (користувач облікової інформації) буде дивитись на стан та результати діяльності підприємства в “рожевих” (завищення показників звітності) окулярах, тобто в “правдозахисних” окулярах, де під правдою розуміється дійсні показники діяльності підприємства. Бухгалтер в даному випадку виступає суб'єктом, який визначає, яке скло буде вставлене в окуляри користувача облікової інформації – прозоре чи іншого, “правдозахисного” кольору.

Проф. Я.В. Соколов та В.Я. Соколов з цього приводу зазначають, що бухгалтер стає творцем, конструктором правди. І те, що раніше бухгалтер робив в своїх корисних цілях, тепер він може робити в гуманістичних інтересах [34, с. 230].

Дослідники [19, с. 461-465] виділяють наступні моделі облікових маніпуляцій:

1. згладжування прибутку (income smoothing);
2. забалансове фінансування (off-balance-sheet financing);
3. вуалювання звітності та приховані резерви (window dressing).

Вважаємо, що до інструментів умовно-креативного обліку, серед вищевказаних моделей можна віднести лише згладжування прибутку. На нашу думку це основний інструмент облікових маніпуляцій, який полягає в

“перекачуванні” витрат і доходів в межах короткострокових періодів за допомогою методів умовно-креативного обліку.

Проф. М.Р. Метьос. і М.Х.Б. Перера [19, с. 462] виділяють наступні причини можливості згладжування прибутку: 1) гнучкість концепції відповідності; 2) внаслідок розбиття результатів підприємницької діяльності по фінансових періодах, що не завжди відповідає дійсності.

Стосовно української системи обліку дві вищевказані причини також є актуальними. Оскільки концепція нарахування та відповідності доходів і витрат була перенесена з МСФЗ, то разом із нею і були перенесені і проблеми, пов'язані з нечіткістю її формулювання.

Щодо другої причини, то в національному законодавстві чітко не визначено причини існування альтернативних варіантів облікової методології, об'єднаних в концепцію обліковою політики. Однак в П(С)БО 6 “Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах”, п. 9, зазначається, що облікова політика може змінюватися, якщо... зміни забезпечать достовірне відображення подій або операцій у фінансовій звітності підприємства [23]. За концептуальною основою МСФЗ, п. 31, інформація вважається достовірною, коли вона вільна від суттєвих помилок та упередженості і користувачі можуть покласти на неї тією мірою, якою вона відображає або, як очікується, відобразатиме дійсний стан справ [42, с. 79].

Проф. Б. Елліот з цього приводу зазначає, що управління має обрати метод, який якнайкраще відповідає відповідному типу активу та його використанню в діяльності підприємства, щоб провести нарахування амортизації настільки справедливо, настільки це можливо відносно періодів, в яких, як очікується буде одержана вигода від використання цих активів [40, с. 390]. Тобто вибір конкретного методу обліку з наявного переліку має бути об'ґрунтований достовірністю відображення інформації про об'єкт, відносно якого обирається цей метод.

Невизначеність, ризик і консерватизм в бухгалтерському обліку. Про існування невизначеності в бухгалтерському обліку зазначає значна кількість вчених [16; 37; 39], які виділяють різноманітні причини її виникнення, залежно від виду самої невизначеності. Так, А.Е. Шевелєв пов'язує причини виникнення невизначеності з процесом створення і представлення бухгалтерської звітності, а також з прийняттям на її основі рішень інвесторами і кредиторами [39, с. 145]. На думку Е.С. Хендріксена та М.Ф. Ван Бреди невизначеність в бухгалтерському обліку зумовлена двома причинами: 1) бухгалтерський облік, як правило, має відношення до господарських одиниць, які переважно будуть існувати в майбутньому. Розподіл облікової інформації між минулим і майбутніми звітними періодами досить часто здійснюється виходячи з передбачень і в майбутньому; 2) оцінка що використовується для характеристики благополуччя також відрізняється невизначеністю. Однак це не означає, що оцінки і прогнози не повинні робити як можна точніше, якщо вони релевантні [37, с. 102-103]. С.С. Лунєєв визначає, що невизначеність пов'язана з неможливістю достовірної оцінки активів і пасивів підприємства і точного обчислення доходів і витрат [16, с. 14].

⁴ напрям ведення обліку в межах альтернативних варіантів, передбачених обліковою політикою.

На нашу думку невизначеність в бухгалтерському обліку виникла з введенням в національну систему обліку механізму професійного судження, яке застосовується у випадку відсутності встановленого порядку обліку у нормативних актах у вигляді правил. Тому при виборі одного з альтернативних варіантів обліку для конкретного об'єкта бухгалтер стикається з невизначеністю подій.

Невизначеність в бухгалтерського обліку може бути двох видів:

- коли бухгалтер володіє повною інформацією щодо об'єкта, відносно якого обирається відповідний метод обліку (стохастичний випадок – коли у ланці зв'язку "x → y" кожному значенню ознаки x відповідає певна множина значень ознаки y, тобто коли існує множинність причин і наслідків);

- коли бухгалтер володіє неповною інформацією щодо об'єкта, відносно якого обирається відповідний метод обліку.

В умовах наявності повної інформації про об'єкт обліку бухгалтером може бути ідентифікована:

1) певна залежність між дією певних факторів та появою певних подій;

2) певний ймовірнісний закон розподілу пропонованих результатів, прийнявши припущення про відсутність будь-якого зв'язку і обумовленості появи подій дією великої кількості незалежних факторів.

В умовах наявності неповної інформації про об'єкт обліку при виборі методів і способів обліку у бухгалтера відсутня можливість не тільки ідентифікувати ймовірнісний закон розподілу, але й зробити будь-яке припущення відносно нього, не говорячи про можливість ідентифікації певної залежності (рис. 3).

Рис. 3. Вплив наявності інформації про об'єкт обліку на стан достовірності відображення подій або операцій у фінансовій звітності підприємства за підходом Ф. Найта

За теорією Ф. Найта, висвітленій в праці "Ризик, невизначеність і прибуток (1921)" [20, с. 30-31] другий випадок, при неповній інформації, є вимірюваною невизначеністю – ризиком. А перший випадок, при неповній інформації, є невимірюваною невизначеністю – істинною невизначеністю.

Виходячи з цього, процес вибору методу обліку буде полягати у виявленні бухгалтером факторів невизначеності щодо одержання вигоди відносно конкретного активу і пошуку певних залежностей між їх дією і появою подій (результатом бухгалтерського відображення об'єктів). Наслідком чого може бути перехід до повної визначеності, чи до ситуації ризику або їх комбінації.

На нашу думку, невизначеність в обліку має суб'єктивний і об'єктивний характер. Об'єктивна невизначеність (ризик) в обліку викликана дією певних факторів, природа яких загалом є невідомою. За умов об'єктивної невизначеності розподіл результатів в групі випадків відомий завдяки апріорним розрахункам, чи зі статистичних даних минулого досвіду. Суб'єктивна невизначеність в обліку, з позиції бухгалтера, породжується наявністю обмеженого масиву інформацій на основі якого здійснюється прийняття рішення. За умов суб'єктивної невизначеності відсутня можливість сформувати будь-яку групу випадків, оскільки ситуація (об'єкт), що виникла, є унікальною. Прикладом суб'єктивної невизначеності в обліку може бути оцінка унікальних нематеріальних активів, аналоги яких відсутні на активному ринку. Зокрема, внутрішньостворених торгових марок, які заборонено відображати в обліку в якості активів як за МСФЗ, так і національними П(С)БО.

Управлінські рішення і консерватизм в обліку. Існування ситуації ризику і невизначеності зумовило виникнення концепції консерватизму (обачності), яка дозволяє усунути наслідки невизначеності подій, що можуть настати, та можливого ризику. Про це також зазначають С.Ф. Голов [5, с. 30], С.С. Лунєєв [16, с. 14], Е.С. Хендріксен та М.Ф. Ван Бреда [37, с. 102-103].

Що стосується безпосередньо ризику і консерватизму, то з цього приводу проф. Є.А. Мізіковський пише, що принцип обачності визначає тактику поведінки підприємства відносно можливого ризику [35, с. 45], проф. Я.В. Соколов та проф. М.Л. Пятков зазначають, що адміністрація, як правило, підтримує

обачність, що дозволяє їй так чи інакше формувати невидимі джерела фінансування і за їх рахунок знизити ризик, пов'язаний з прийняттям управлінських рішень [33, с. 32-33], а в "Економічній енциклопедії", за ред. С.В. Мочерного, зазначається, що обачність у бухгалтерському обліку дає змогу зменшити ризик підприємства щодо непрогнозованих збитків [8, с. 603].

Однак чому ж саме консерватизм виступає тим механізмом – бухгалтерським екстремумом, що дозволяє регулювати вибір альтернативних методів обліку? На нашу думку, на це існують об'єктивні причини, продиктовані тим, що бухгалтерський облік не існує сам для себе, а виконує покладену на нього функцію – забезпечувати інформацією користувачів для прийняття управлінських рішень. Відповідно, суб'єкти регулювання обліку, впроваджуючи принцип консерватизму, керувались чітко визначеним інтересом. В чому ж полягає цей інтерес?⁵

Причиною застосування бухгалтерського екстремуму, тобто основним інтересом використання принципу консерватизму в системі обліку, є намагання створення певного вартісного буферу для осіб, що приймають рішення, шляхом недооцінки активів та прибутку. Дослідники-обліковці пояснюють цю причину наступним чином: песимізм бухгалтерів нейтралізує завищений оптимізм менеджерів та власників [37, с. 102]; бухгалтери повинні протистояти природному оптимізму підприємця [20, с. 61]; консерватизм може бути гарним фоном для оптимізму підприємців [26, с. 34]; при підготовці фінансових звітів краще бути песимістом (і занижувати прибуток), ніж оптимістом (і перевищувати його), щоб не підводити довіру користувачів звітів [29, с. 77]; більшість бухгалтерів вважають, що при складанні фінансової звітності песимізм краще оптимізму [14, с. 212]; консервативні правила бухгалтерського обліку накладають значні обмеження на менеджерів, які бажають маніпулювати підвищенням чистих активів [41, с. 5].

Історично застосування в обліку такого підходу було викликано потребами практики⁶. Так, представники Міжнародної організації праці зазначають, що практика бухгалтерського обліку еволюціонувала протягом

⁵ Детальніше див. Легенчук С.Ф. Обліковий консерватизм: історія виникнення, еволюція напрямів дослідження // Вісник ЖДТУ. – 2009. – № 1. – С. 68-76.

тривалого періоду часу одночасно з формами діяльності в підприємницькій практиці. В ході цього розвитку встановлено: для того щоб не вводити керівництво підприємств в оману, а також попередити виплату завищеного податку на прибуток, бухгалтерам краще бути надконсервативними: краще недооцінювати, ніж переоцінювати фінансове становище підприємства [12, с. 17]. Про це також зазначають Е.С. Хендріксен та М.Ф. Ван Бреда: "під тиском кредиторів та інших користувачів фінансових звітів бухгалтери з XIX ст. постійно перешкождали відображенню цього оптимізму у своїх звітах" [37, с. 102-103].

Про необхідність застосування консерватизму в обліку зазначав навіть Дж. М. Кейнс, який вважав облік не зовсім точною наукою. Одержавши дуже гарну математичну освіту, Дж.М. Кейнс скептично відносився до застосування математичного апарату в економіці, виняток він робив для теорії ймовірності. На його думку при співставленні бухгалтерських даних з невизначеністю та ризиком бухгалтеру потрібно завжди передбачати гірші, мінімально значимі оцінки, що й відображає добре відомий тепер у нас принцип консерватизму [30, с. 56].

Використання принципу консерватизму в системі бухгалтерського обліку є прикладом проведення обережної управлінської політики, що передбачає надання менш оптимістичних результатів про фінансове становище та результати діяльності підприємства. Така інформація підвищує надійність при прийнятті рішень, в першу чергу, кредиторами, а також іншими користувачами звітності.

Як зазначає О.В. Сафонова обережність знаходить своє вираження в опозиції до ідеї радикального конструювання теоретичних систем, тобто їх виведення з одного єдиного першопринципу; обережність як результат розумової діяльності, спрямована в кінцевому випадку, на формування дієвих моделей, що забезпечують творчу реконструкцію і пізнання реальності в напрямку її наближення до дійсності [28, с. 6]. На основі вищевказаного визначення обережності можна встановити, що застосовуючи принцип консерватизму в системі бухгалтерського обліку, відбувається наближення інформації про реальне фінансове становище та результати діяльності підприємства до дійсності.

В застосуванні консерватизму проф. Я.В. Соколов і проф. М.Л. Пятюв бачать його психологічну орієнтацію, оскільки всі повинні думати про необхідність обережності. Вони зазначають, що один із найкрупніших спеціалістів з проблем фінансів А. Голдстайн прямо підкреслює, "що коли ви складаєте бізнес-план, то неодмінно дохід краще занижити відсотків на 20, а витрати завищити, скажімо, на 10%. Це наблизить вас до реальності" [33, с. 32-33]. Однак, на нашу думку, в даному випадку слід використовувати поняття "дійсності", а не "реальності", оскільки реальність відрізняється від дійсності тим, що в ній міститься також і "можливе". А виходячи із сутності консерватизму, можна встановити, що основним результатом його застосування якраз і є обмеження відображення в бухгалтерському обліку "можливого" (завищених доходів та прибутків, занижених витрат і зобов'язань).

Кому ж вигідне застосування консерватизму в бухгалтерському обліку? На дане запитання неможливо однозначно дати відповідь, оскільки окремі групи користувачів фінансової звітності мають різносторонні інтереси.

Інтереси окремих користувачів щодо необхідності або заборони застосування консерватизму в бухгалтерському обліку розкрито в дослідженні проф. Я.В. Соколова і проф. С.М. Бичкової. За обліковий консерватизм виступали і виступають кредитори, так як в цьому випадку вони бачать, як і чим забезпечені їх кредитори і за рахунок чого можна буде забезпечити їх погашення (для цього дебіторська заборгованість показується тільки в розмірі її реальної величини, а кредиторська – повністю.) Адміністрація зацікавлена в цьому принципі, так як він дозволяє їй знизити ступінь своєї відповідальності. Власники, якщо вони не продають фірму, також схильні "прибіднятися". Акціонери відносяться до принципу двояко. Мудрі схиляються до нього, дозволяючи приховувати прибутки, він разом з тим реінвестується і збільшує реальну вартість фірми. Решта акціонерів, що думають про дивіденди, навпаки, виступають проти принципу, так як він призводить до зниження виплати дивідендів на акцію. Більше всього від консерватизму підприємств страждає держава, оскільки занижуючи прибутки за рахунок формування прихованих резервів, фірми недоплатять податки – на прибуток і на майно [32, с. 56].

Інтереси користувачів фінансової звітності стосовно застосування консерватизму в бухгалтерському обліку узагальнено в табл. 1.

Таблиця 1. Консерватизм в бухгалтерському обліку з позиції користувачів фінансової звітності: "за" і "проти".

Користувачі "за"	Користувачі "проти"
Кредитори	Власники, що не дотримуються принципу безперервності діяльності підприємства
Адміністрація (менеджери, управлінці)	Акціонери, що дотримуються стратегії доходу (власники дивідендного портфелю)
Власники, що дотримуються принципу безперервності діяльності підприємства	Податкові органи
Акціонери, що дотримуються стратегії росту (власники курсового портфелю)	
Працівники та службовці	

Законодавче лобювання інтересів однієї з груп користувачів фінансової звітності зумовлює ступінь застосування або незастосування консерватизму в НСБО. З цього приводу С.С. Лунєєв [16, с. 17] зазначає, що повнота застосування принципу обачності в бухгалтерському обліку відображає результат взаємодії різних сил, що беруть участь певним чином в господарському процесі, які так чи інакше зацікавлені в результатах діяльності підприємства.

Так, як зазначають Е.С. Хендріксен та М.Ф. Ван Бреда спочатку облік в США був звернений до кредиторів, потім була визнана визначальна роль інвесторів, і зовсім нещодавно бухгалтерський облік став орієнтуватись на забезпечення інформацією інвестиційних рішень [37, с. 75-76]. Відповідно ті користувачі фінансової звітності, роль яких є визначальною в межах НСБО, фактично виступають в ролі "замовників" на застосування принципу консерватизму в бухгалтерському обліку.

Чи потрібен принцип консерватизму в українській НСБО і в якому ступені? На нашу думку відповідь на це запитання можна дати лише на основі розгляду особливостей розвитку національного фінансового ринку на

сучасному етапі його розвитку. Це дозволить встановити пріоритетність основних груп користувачів фінансової звітності з різними економічними інтересами (кредиторів чи інвесторів) та встановити підходи до застосування принципу консерватизму в бухгалтерському обліку⁶.

Критика консерватизму в бухгалтерському обліку. Існує значна кількість вчених та дослідників, які зазначають про недоцільність використання принципу консерватизму в бухгалтерському обліку, незважаючи на явні переваги його застосування (табл. 2).

⁶ Питання особливостей застосування консерватизму на рівні національної та зарубіжних НСБО потребує окремого дослідження та буде розглянуто в наших подальших публікаціях

Таблиця 2. Напрями критики щодо застосування консерватизму в бухгалтерському обліку

№ з/п	Автор	Напрямок критики
1	Астахов В.П. [1, с. 18]	Унеможливлення порівнянності облікових даних і як наслідок – прийняття необґрунтованих управлінських рішень
2	Безруких П.С., Івашкевич В.Б., Кондраков Н.П. [3, с. 14]	Асиметричний облік прибутків та збитків
3	Гуей В., Вереккіа Р. [41, с. 5]	Асиметричність інформації що подається у звітності управлінцям та користувачам
4	Ківачук В.С. [13, с. 181]	Приховування прибутків законними методами
5	Лунєєв С.С. [16, с. 14]	Непряме сприяння створенню прихованих резервів
6	МакНіл К. [47, с. 69]	Перешкоджання фінансовій звітності відображати правду про фінансовий стан та операційні результати фірми
7	Метьюс М.Р., Перера М.Х.Б. [19, с. 194], Туякова З.С. [36, с. 150], Пілі А. [49, с. 46-47]	Суперечність нейтральності
8	Рабошук А.В. [25, с. 70], Рахман З., Шеремет А. [26, с. 34], Хорин А.Н., Михалева Ж.Г. [38, с. 38]	Суперечність принципу історичної собівартості ⁷
9	“МОП” [12, с. 17]	Недостовірне визначення фінансового становища підприємства
10	Нарайан С. [48, с. 31]	Створює упередженість при складанні фінансової звітності
11	Ноубс К. [21, с. 61]	Втрата надійності, і релевантності облікової інформації
12	Рахман З., Шеремет А. [26, с. 34]	Введення в оману користувачів фінансової інформації
13	Рішар Ж. [27, с. 79-80]	Суперечність динамічному бухгалтерському обліку, який має ціллю точне визначення фінансового результату: включення потенційних витрат та виключення потенційного прибутку непослідовно і заважає раціональному вимірюванню результату
14	Сігел Дж., Шим Дж. [29, с. 77]	Надмірний консерватизм може призвести до прийняття помилково обґрунтованих рішень
15	Хендріксен Е.С., Ван Бреда М.Ф. [37, с. 103]	Призводить до повного викривлення облікових даних

Аналізуючи алгоритм маніпулювання обліковими даними і вплив консерватизму (як засобу викривлення облікових даних) на прийняття управлінських рішень

(рис. 4), можна встановити, що вищезазначені автори розкривають різні елементи одного й того ж процесу.

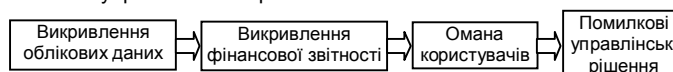

Рис. 4. Алгоритм маніпулювання даними на основі застосування принципу консерватизму

На основі вищенаведеного алгоритму погляди дослідників можна об'єднати у чотири основні групи. Дослідники, віднесені до першої групи (П.С. Безруких, В.Б. Івашкевич, Н.П. Кондраков [3], М.Р. Метьюс, М.Х.Б. Перера [19], А. Пілі [49], А.В. Рабошук [25], З. Рахман, А. Шеремет [26], Ж. Рішар [27], З.С. Туякова [36], Е.С. Хендріксен, М.Ф. Ван Бреда [37], А.Н. Хорин, Ж.Г. Михалева [38]) пишуть про те, що консерватизм призводить до викривлення облікових даних і суперечить окремим його принципам. Дослідники, віднесені до другої групи (В. Гуей, Р. Вереккіа [41], К. МакНіл [47], представники “МОП” [12], С. Нарайан [48]) зазначають про викривлення показників фінансової звітності в результаті застосування консерватизму в обліку. Дослідники, віднесені до третьої групи (В.С. Ківачук [13], С.С. Лунєєв [16], З. Рахман, А. Шеремет [26]) зазначають про те, що застосування консерватизму вводить в оману користувачів фінансової звітності шляхом створення прихованих резервів, приховування прибутків тощо. Дослідники, віднесені до четвертої групи (В.П. Астахов [1], К. Ноубс [21], Дж. Сігел, Дж. Шим [29]), відзначають, що однією із причин помилковості управлінських рішень є застосування надмірного консерватизму в бухгалтерському обліку, який унеможливує порівнянність облікових даних, зумовлює втрату надійності, і релевантності облікової інформації.

Одними із перших дослідників, які критикували використання консерватизму в бухгалтерському обліку були американські дослідники К. МакНіл, В.А. Патон та А.К. Літтлтон. Так, К. МакНіл в роботі “Truth in accounting” (1939) вважав, що основною функцією бухгалтерського обліку є відображення економічної правди. Але, на його думку, фінансова звітність не відображала правду, а вводила в оману інвесторів і кредиторів. Принцип історичних затрат та конвенція консерватизму перешкоджають фінансовій звітності відображати правду про фінансовий стан та операційні результати фірми. К. МакНіл пропонував відображати в звіті про прибутки та збитки реалізовані та нереалізовані поточні і капітальні доходи та витрати.

Проф. В.А. Патон та А.К. Літтлтон в праці “An introduction to corporate accounting standards” (1940), яка зробила значний вплив на розвиток бухгалтерського

обліку в США, відхилили конвенцію консерватизму. На їх думку операції мають відображатись за узгодженою справедливою вартістю.

До сучасних дослідників в сфері бухгалтерського обліку, які стверджують про необхідність усунення консерватизму з бухгалтерського обліку можна віднести Е.С. Хендріксена та М.Ф. Ван Бреда, Ж. Рішара, М.Р. Метьюса та М.Х.Б. Переру.

Так, Е.С. Хендріксен та М.Ф. Ван Бреда пишуть, що консерватизм в кращому випадку – це досить недостатній метод відображення невизначеності оцінки активів і прибутку, в гіршому – він призводить до повного викривлення облікових даних. В результаті на практиці головна небезпека його застосування прихована в непостійних результатах, які не можуть бути правильно інтерпретовані, навіть, найбільш інформованими читачами. Окрім того, консерватизм суперечить вимогам відображення всієї релевантної інформації, пов'язаної з часовими обмеженнями. На кінець, консерватизм позбавляє облікові дані порівнянності. Примусові зменшення облікових даних можуть призвести до невдалих рішень так само, як і їх перебільшення [37, с. 102-103].

Про жорстку критику принципу консерватизму певними науковими колами також зазначає проф. С. Нарайан: “Деякі науковці (включаючи і представників FASB) зараз вже погоджуються з необхідністю відмови від консерватизму, для забезпечення представлення більш неупередженої фінансової звітності” [48, с. 31].

Проте дослідники Д. Кьезо, Дж. Вейгандт та Т. Вадфілд встають на захист консерватизму, зазначаючи, що небагато конвенцій в бухгалтерському обліку так неправильно розтлумачені як концепція консерватизму. Консерватизм означає, що коли під час сумніву вибирається рішення, то вибирається те, яке менше за все збільшує активи та доходи. В конвенції консерватизму немає нічого, що б переконувало, що чисті активи чи чистий дохід були б применшеними. На жаль, це інтерпретується деякими лише саме так. Все, що консерватизм робить, належним чином забезпечує досить

⁷ На думку проф. Я.В. Соколова принцип консерватизму не суперечить принципу оцінки майна за собівартістю, але дуже вдало доповнює його, оскільки для його застосування потрібне збереження в поточному бухгалтерському обліку оцінки майна за собівартістю [48]

розумне керівництво для дій в складних ситуаціях: утриматись від перевищення чистого доходу і чистих активів [45, с. 46].

Однак такі тенденції (критика консерватизму в обліку) існували до світової фінансової кризи. На нашу думку після її завершення погляди багатьох дослідників стосовно консерватизму, а також організацій, що займаються розробкою стандартів, зазнають значних змін. Оскільки справедлива вартість, яка широко використовувалась в бухгалтерському обліку і є основним методом "антиконсервативного" бухгалтерського обліку, вже стала об'єктом нищівної критики. З цього приводу, проф. Д.О. Панков зазначає, що як показує нещодавній невістий досвід великих американських компаній, які стрімко збанкрутували, правило консерватизму не завжди спрацює і не завжди дає очікуваний ефект [22, с. 36].

Підтвердженням нашої гіпотези є результати брифінгу країн групи G-20, що відбувся наприкінці листопада 2008 р. На брифінгу піднімалось питання, що причиною світової фінансової кризи могло стати широке застосування концепції справедливої вартості. Хоча за словами Д.М. Катца [44], справедлива вартість була "виправдана" представниками асоціації сертифікованих публічних бухгалтерів (CPA), однак ця думка не була єдиною серед усіх представників брифінгу, значна кількість представників зайняла протилежну позицію.

Опозиціонери у підтвердження своїх поглядів наводили подібні події кризи 1929 р. Так, проф. С. Пенманн застеріг присутніх, зазначивши: "будьте обережні в питаннях щодо формування вартості в вашій фінансовій звітності". Головною причиною такого застереження є можливість існування роздутаї вартості активу, так званої "бульбашкової" вартості. В нещодавній бульбашковій вартості нерухомоті, як і в технічних та пенсійних бульбашкових оцінках компаній 1990-х рр., вартість активів, орієнтованих на ринок, також виявилась неадекватною майновою заставою позик. Подібна ситуація спостерігалась і після краху фондового ринку у 1929 р. Регулятори біржі звинувачували бухгалтерів в тому, що вони "наповнили водою" баланси підприємств шляхом застосування справедливої вартості в оцінці статей балансу.

Внаслідок цього застосування справедливої вартості заборонялось протягом багатьох десятиліть.

Іншим підтвердженням висунутої гіпотези є: 1) лист Американської асоціації банків (АВА) до Комісії з цінних паперів (SEC) у вересні 2008 р., в якому зазначається, "Проблеми, що сьогодні існують на фінансових ринках, виникли внаслідок дії різних факторів. Одним із таких факторів, який визнано як такий, що посилив ці проблеми є облік за справедливою вартістю"; 2) значний тиск Конгресу США на Раду з розробки стандартів фінансового обліку (FASB) щодо необхідності зміни правил ведення бухгалтерського обліку [46, с. 1].

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. В дослідженні доведено, що обліковий консерватизм (принцип обачності) є відповідним обмеженням здійснення облікової політики, який зумовлює необхідність вибору такого альтернативного варіанту, із встановлених П(С)БО, який запобігатиме заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства. Тобто такого варіанту, який передбачає списання більшої суми витрат або меншої суми доходів чи відображення більшої вартості зобов'язань і меншої вартості активів на даний момент часу.

2. Встановлено, що неможливо однозначно визначити якій групі користувачів фінансової звітності вигідне застосування консерватизму в бухгалтерському обліку, оскільки окремі групи користувачів мають різносторонні інтереси. Вважаємо, що законодавче лобювання інтересів однієї з груп користувачів фінансової звітності визначає ступінь застосування або незастосування консерватизму в НСБО.

3. Згідно облікового законодавства необхідно обов'язково дотримуватись принципу консерватизму (обачності) при виборі методів обліку, застосовуючи професійне судження. Таку модель вибору методу обліку на основі теорії ризику Ф. Найта, за якою інформація про об'єкт характеризується визначеністю, ймовірною невизначеністю (ризиком) та невизначеністю, представлено на рис. 5.

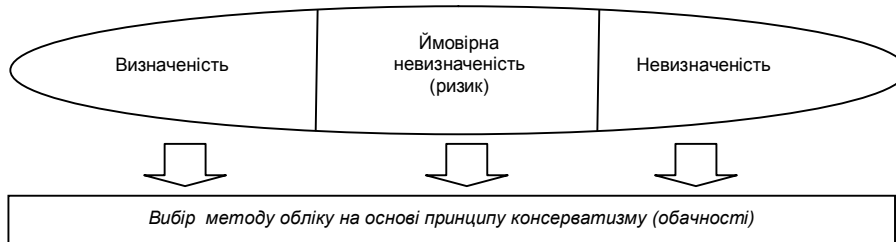

Рис. 5. Існуюча модель вибору методу обліку згідно принципу консерватизму

Однак така модель вибору методів обліку фактично не використовується на практиці, оскільки значна кількість підприємств здійснює вуалювання показників звітності. Про це також свідчить наявність значної кількості публікацій, присвячених обліковій політиці в частині вибору методів обліку (Т.В. Барановська, А.Н. Гомбоєва, Т.А. Залишкіна, О.А. Лаговська, Є.Є. Лялькова, С.М. Міщенко та ін.), в яких не розкривається значення принципу консерватизму при формуванні облікової політики підприємства.

Враховуючи існуючі критичні заяви дослідників проти застосування принципу консерватизму, а також критику застосування справедливої вартості в сучасних умовах господарювання, нами запропоновано диференційований підхід до застосування принципу консерватизму при виборі методів обліку.

За цим підходом вибір конкретного методу обліку з наявного переліку має бути обґрунтований достовірністю відображення інформації про об'єкт, тобто залежно від ступеня визначеності щодо об'єкта обліку відносно якого обирається цей метод (рис. 6).

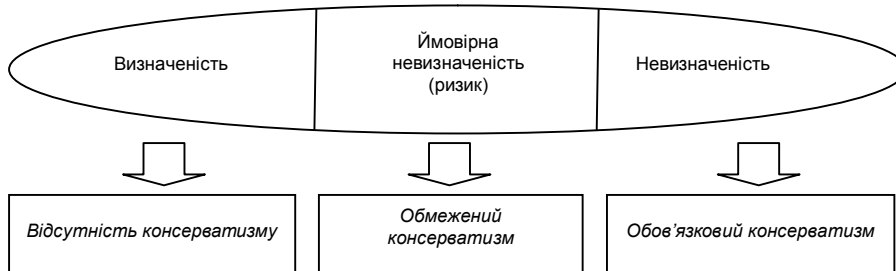

Рис. 6. Запропонована модель вибору методу обліку згідно принципу консерватизму

Застосування консерватизму на основі запропонованої моделі, наприклад, при виборі методу нарахування амортизації, передбачає здійснення одного з трьох варіантів дій:

1-й варіант. При повній визначеності обирається той конкретний метод обліку, який найкраще відповідає одержанню вигоди від активу, без застосування принципу консерватизму (прикладом дій в умовах визначеності є застосування виробничого методу нарахування амортизації).

2-й варіант. Вибір одного з методів нарахування амортизації з трьох "прискорених" (найконсервативніших) методів (кумулятивний, ПЗЗВ, ЗЗВ).

3-й варіант. Обирається той метод обліку (найконсервативніший), який забезпечує збільшення вартості зобов'язань і зменшення вартості активів і не перешкоджає заниженню витрат і завищенню доходів.

Список використаної літератури:

1. *Астахов В.П.* Теория бухгалтерского учета: Учебное пособие. Изд. 9-е, перераб. И доп. / В.П. Астахов. – Москва: ИКЦ "МарТ"; Ростов н/Д: Издательский центр "МарТ", 2005. – 576 с.

2. *Барановська Т.В.* Облікова політика підприємств в Україні: теорія і практика: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 "Бухгалтерський облік, аналіз і аудит" / Барановська Тетяна Василівна – Ж., 2004. – 283 с.

3. *Бухгалтерський учет: Учебник / П.С. Безруких, В.Б. Ивашкевич, Н.П. Кондраков и др.; Под ред. П.С. Безруких. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Бухгалтерский учет, 1999. – 624 с.*

4. *Вергилес Э.В.* Анализ принципов управления Анри Файоля: Московский международный институт эконометрики, информатики, финансов и права / Э.В. Вергилес – М., 2003. – 28 с.

5. *Голов С.Ф.* Бухгалтерський облік за міжнародними стандартами: приклади та коментарі. Практичний посібник / С.Ф. Голов, В.М. Костюченко. – К.: Лібра, 2001. – 840 с.

6. *Гомбоева А.Н.* Формирование учетной политики сельскохозяйственных организаций: автореф. диссертации на соискание ученой степени кандидата эконом. наук: спец. 08.00.12 "Бухгалтерский учет, статистика" / Гомбоева Алла Николаевна. – Москва, 2006. – 22 с.

7. *Грибанова О.В.* Организация и методика аудиторской проверки изменений учетной политики аудируемого лица: автореф. диссертации на соискание ученой степени канд. экон. наук: спец. 08.00.12. "Бухгалтерский учет, статистика" / Грибанова Ольга Владимировна. – Москва, 2008. – 25 с.

8. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 2 / Редкол. ... (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр "Академія", 2001. – 848 с.

9. *Заббарова О.А.* Балансоведение: учебное пособие / О.А. Заббарова. – М.: КНОРУС, 2007. – 256 с.

10. Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" (із змінами, внесеними згідно із Законом N 3422-IV (3422-15) від 09.02.2006).

11. *Залышкина Т.А.* Технология формирования эффективной учетной политики организации: автореф. диссертации на соискание ученой степени канд. экон. наук: спец. 08.00.12. "Бухгалтерский учет, статистика" / Залышкина Татьяна Анатольевна. – Новосибирск, 2006. – 22 с.

12. Как читать балансый отчет / Международная организация труда: Пер. с англ. – М.: Финансы и статистика, 1992. – 208 с.

13. *Кивачук В.С.* Бухгалтерский учет и аудит на службе у капитала – реалии и перспективы / В.С. Кивачук // Проблемы развития теории бухгалтерского учета, анализа и контроля: Монография. – Брест-Житомир.: ЖГТУ, 2004. – С. 172-190.

14. *Кутер М.И.* Теория бухгалтерского учета: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. / М.И. Кутер. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 592 с.

15. *Лаговська О.А.* Бухгалтерський облік розподілу доходів в умовах соціально-орієнтованої економіки: організація та методика: автореферат дис. ... кандидата економ. наук: спец. 08.00.09. "Бухгалтерський облік, аналіз і аудит" / Лаговська Олена Адамівна. – Житомир, 2007. – 280 с.

16. *Лунеєв С.С.* Принцип осмотрительности в бухгалтерском учете: дис. ... кандидата эконом. наук:

08.00.12. "Бухгалтерский учет, статистика" / Лунеєв Сергей Станиславович. – Н. Новгород, 2002. – 169 с.

17. *Лялькова Е.Е.* Учётная политика в системе управленческого учета: автореф. диссертации на соискание ученой степени канд. экон. наук: спец. 08.00.12. "Бухгалтерский учет, статистика" / Лялькова Евгения Евгеньевна. – Москва, 2008. – 22 с.

18. *Мищенко С.М.* Облікова політика в системі управління банком: автореферат дис. ... кандидата економ. наук: спец. 08.06.04. "Бухгалтерський облік, аналіз і аудит" / Мищенко Світлана Миколаївна. – Київ, 2004. – 24 с.

19. *Мэтьюс М.Р.* Теория бухгалтерского учета: Учебник / Пер. с англ. под ред. Я.В. Соколова, И.А. Смирновой. / М.Р. Мэтьюс, М.Х.Б. Перера. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1999. – 663 с.

20. *Найт Ф.* Риск, неопределенность и прибыль / пер. с англ. М.Я. Каждана. / Ф. Найт. – М.: Дело, 2003. – 360 с.

21. *Ноубс К.* Карманный словарь-справочник бухгалтера: Пер. с англ. / Под ред. М.С. Киселева и С.А. Табалиной. / К. Ноубс. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1993. – 200 с.

22. *Панков Д.А.* Финансовый кризис и бухгалтерский учет: взгляд из Беларуси / Д.А. Панков // Міжнародний збірник наукових праць. – 2009. – Випуск 1(13). – С. 33-49.

23. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 6 "Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах". Затверджено Наказом Міністерства фінансів України від 28 травня 1999 р. № 137.

24. Правовые основы бухгалтерского учета и аудиторской деятельности: Учебник / Отв. редактор проф. С.Г. Чаадаев. – М.: Юрист, 1999. – 416 с.

25. *Рабошук А.В.* Принцип обачності в системі принципів бухгалтерського обліку / А.В. Рабошук // Зимові читання, присвячені ідеям П.П. Німчинова та І.В. Малишевої. Збірник тез та текстів виступів на Другій всеукраїнській науковій конференції, присвяченій видатним вченим в галузі бухгалтерського обліку д.е.н, проф. І.В. Малишеву, д.е.н., проф. П.П. Німчинову. – Житомир: ЖДТУ, 2004. – С. 69-71

26. *Рахман З.* Бухгалтерский учет в рыночной экономике / З. Рахман, А. Шеремет. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 272 с.

27. *Ришар Ж.* Бухгалтерский учет: теория и практика: Пер. с фр. / Под ред. Я.В. Соколова. / Ж. Ришар. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 160 с.

28. *Сафонова О.В.* Осторожность как принцип философского мышления: автореферат дис. ... кандидата филос. наук: 09.00.01 "Онтология и теория познания" / Сафонова Ольга Викторовна. – Уфа, 2008. – 18 с.

29. *Сигел Дж., Шим Дж.* Словарь бухгалтерских терминов: Пер. с англ. / Дж. Сигел, Дж. Шим. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 408 с.

30. *Соколов Я.В.* Кейнсианство и бухгалтерский учет / Я.В. Соколов // Бухгалтерский учёт. – 2006. – № 24. – С. 55-57.

31. *Соколов Я.В.* Чем российский бухгалтерский учет отличается от американского [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.elitarium.ru/2006/06/09/chem_rossijskij_bukhgalterskij_uchet_otlichaetsja_ot_amerikanskogo.html.

32. *Соколов Я.В.* Принцип осмотрительности (консерватизма) в бухгалтерском учете / Я.В. Соколов, С.М. Бычкова // Бухгалтерский учёт. – 1999. – № 5. – С. 54-59.

33. *Соколов Я.В.* Бухгалтерский учет для руководителя: учеб.-практ. пособие. – 3-е изд. перераб. и доп. / Я.В. Соколов, М.Л. Пятов. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 232 с.

34. *Соколов Я.В.* История бухгалтерского учета: Учебник / Я.В. Соколов, В.Я. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 272 с.

35. Теория бухгалтерского учета: Учебник / под ред. Е.А. Мизиковского. – М.: Юрист, 2002. – 400 с.

36. *Туякова З.С.* Сущность и содержание понятия «оценка» в системе стоимостного измерения объектов бухгалтерского учета / З.С. Туякова // Вестник ОГУ. – январь 2006. – том 1. Гуманитарные науки. – С. 146-155.

37. *Хендриксен Е.С.* Теория бухгалтерского учета: Пер. с англ. / Под ред. проф. Я.В. Соколова / Хендриксен Е.С., Ван Бреда М.Ф. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 576 с.

38. *Хорин А.Н.* Принцип временной определенности в системе бухгалтерского учета / А.Н. Хорин, Ж.Г. Михалева // Аудит и финансовый анализ. – 2003. – № 4. – С. 48.

39. *Шевелев А.Е.* Риски в бухгалтерском

учете: учебное пособие / А.Е. Шевелев, Е.В. Шевелева. – М.: КНОРУС, 2007. – 280 с. 40. *Elliott B.* Financial Accounting and Reporting. 9th Edition / B. Elliott, J. Elliott. – Harlow: Financial Times Prentice Hall, 2005. – 972 p. 41. *Guay W.* Discussion of an economic framework for conservative accounting and Bushman and Piotroski. / R. Verrecchia, W. Guay. – The Wharton School University of Pennsylvania. April 1, 2006. – 31 p. 42. International Financial Reporting Standards (IFRS) 2008 including International Accounting Standards (IASs®) and Interpretations as approved at 1 January 2008. International Accounting Standards Committee Foundation (IASCF), 2008. – 2719 p. 43. International Financial Reporting Standards [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.iasc.org.ua.uk>. 44. *Katz D.M.* G-20 Verdict on fair value: innocent [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.cfo.com. 45. *Kieso D.* Intermediate accounting. 11th edition. / D. Kieso, J. Weygandt, T. Warfield. – New York: NY: Wiley, 2004. – 1392 p. 46. *Laux C.* The crisis of fair value accounting: making sense of the recent debate / C. Laux, C. Leuz // The initiative on global markets. The university of Chicago, Booth school of business. Working paper No. 33. – P. 1-34. [Електронний ресурс] – Режим доступу до журн.: <http://ssrn.com/abstract=1392645>. 47. *MacNeal K.* Truth in accounting. First Edition / K. MacNeal.– Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1939. – 334 p. 48. *Narayanan S.* The effect of legal systems and accounting conservatism on corporate governance: The U.S. versus the U.K. (a comparative analysis) / S. Narayanan // MPRA Paper No. 4431, Stockholm School of Economics. 19 February, 2006. – 44 p. 49. *Pili A.* The adoption of a Comprehensive Income Statement in Italy: has the time of a new disclosure come? / A. Pili. – Cagliari: University of Cagliari, 2007. – 124 p. 50. *Stolowy H.* Accounts manipulation: a literary review and proposed conceptual framework. Eight draft. / H. Stolowy, G. Braeton. – Paris: January 13, 2003. – 59 p.

ЛЕГЕНЧУК Сергій Федорович – кандидат економічних наук, доцент, заступник завідувача кафедри аналізу і статистики Житомирського державного технологічного університету

Наукові інтереси:

- проблеми розвитку бухгалтерського обліку в постіндустріальній економіці;
- застосування енерго-ентропійного підходу в бухгалтерському обліку;
- розвиток теорії зовнішнього середовища в бухгалтерському обліку

